

Batılılaşma Karşısında Türk Düşüncesinde Yol Arayışları

Mehmet Akıncı¹

Özet

Osmanlı devletinin Avrupa içlerine ilerleyişinin durması arkasından telafi edilemez yenilgilerin başlaması ile birlikte model olarak Batı'nın örnek alınmasına başlaması III. Selim Dönemine tekabül eder. Savaş alanındaki yenilgileri telafi etme üzere askeri alanda başlayan batılılaşma hareketi zamanla devlet bürokrasisinin tamamına, adalet sistemine sirayet edecektir. İmparatorluk döneminde genellikle kurumlar üzerinden giden Batılılaşma, Cumhuriyet dönemi ile birlikte radikalleşmiş devlet eliyle halkın kültürünün de batılılaştırılması uygulamalarına geçilmiştir. Denilebilir ki Türk devletinin ve milletinin son iki asrın en temel sorunu Batılılaşma politikaları olmuştur.

Fikirler, dönemin sorularına, sorunlarına verilen cevapların toplamıdır. Son iki asra damgasını vuran sorun batılılaşma olduğuna göre bu istikamette tutulan yolun ve ona önerilen alternatifleri gözden geçirmek geleceğimiz için elzemdir. Bu çalışmada batılılaşma karşısında Türk düşüncesinde dile getirilen alternatif yol önerileri gösterilmeye çalışılacaktır. Pozitivizmden ilham alan bir modernleşme anlayışının eleştirileri buna karşı dile getirilen sentezci yaklaşımlar üzerinde farklı düşünürler bağlamında durulacak olmakla birlikte; bu sentezci yaklaşımın zaafı da ele alınarak Batılılaşma karşısında Türk düşüncesinin bir muhasebesi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: 1. Batılılaşma 2. Türk modernleşmesi 3. Türk düşüncesi

Giriş

Siyaset kelimesinin farklı tanımlarının kesiştikleri ana eksen “yön verme” ile ilgilidir. Batılılaşma yahut modernleşme başlı başına bir yön arama çabası iken seçilen yol aynı zamanda topluma devlete yön vermek demektir. Bu nedenle batılılaşma problemi üzerine konuşulan her alternatif farklı bir siyaset yapma pratiğidir. Son iki asırdır batı karşısında nasıl bir tavır takınacağımız konusu düşünce geleneğimizin önemli simaları tarafından ele alınmıştır. Hatta diyebiliriz ki batılılaşma karşısındaki tutulacak yol düşünce hayatımızın ana sorusudur. Zira bu soru, batılılaşma serüvenin başladığı 18. asırdan 20. yüzyılın başına kadar bir imparatorluğu nasıl

¹ Doç. Dr. Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

ayakta tutarız sorusunun muadili olarak tartışılırken, 20. yüzyılın başından sonra ise yeni devletin nasıl inşa edileceği sorusunun muadili olarak konuşulmuş, tartışılmıştır.

III. Selim döneminden itibaren yenileşme hareketlerinin hedefi batı oldu. Askeri alanda başlayan yenileşme hareketi devletin diğer kurumlarına da kısa süre sonra sirayet etti. Bu dönemden itibaren okuyan yazan kesimin, devlet bürokrasinin temel sorusu Batılılaşmanın nasıl olacağı üzerine odaklandı. Devlet bürokrasisinde umduğunu bulamayan bürokrat aydın olan Yeni Osmanlılar, devletin kurtuluş reçetesini Batılı tarzda meşruti monarşi yahut bir tür anayasal yönetim içerisinde aradılar. Bu yaklaşımlar fikri ve pratik düzeyde Batılılaşmaya ilişkin bir yol arayışından ibaretti. Tarihte batılılaşma serüvende nasıl yol alınacağı meselesinin İttihat ve Terakki Cemiyeti ile devam ettiğini görürüz. Yeni Osmanlı hareketinden sonra devlet yönetimine damgasını vuracak olan İttihat ve Terakki üyeleri, ilginçtir anayasayı rafa kaldırsa da diğer alanlarda batılılaşma politikalarına devam eden Sultan Abdülhamid Han'ın batılı tarzda eğitim veren kurumlarının tedrisatından geçtiler.

İkinci meşrutiyetle birlikte devlet kademesine yerleşen İttihat ve Terakki kadroları bir taraftan imparatorluğun kendi kollarında sonuna şahit olurken, küllerinden doğan yeni devletin, Cumhuriyet'in de kurucu kadrolarında yer aldılar. Resmi tarih anlayışı her ne kadar bu durumu görmezden gelse de kurucu kadroların İttihat Terakki ile bağı oldukça açıktı. Türk düşünce geleneğinde farklı modernleşme arayışlarına bakmadan evvel İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin batılılaşma anlayışı üzerinde durmak yerinde olacaktır. Zira İttihat ve Terakki kadrolarının zihni koordinatlarını belirleyen pozitivist paradigmaya bağlı batılılaşma anlayışı devletin resmi politikasına dönüşerek, devletin ve dolayısıyla toplumun rotasını belirlemede oldukça etkili olmuştur. Bu Batılılaşma anlayışına karşı alternatif modernleşme/batılılaşma anlayışları gelişmiştir.

Düzen ve İlerlemeden İttihat Terakki'ye

İmparatorluğun küllerinden doğan Cumhuriyet'in kurucu kadrolarını teşkil eden İttihat ve Terakki'nin kendi içerisinde farklı simaları ve farklı düşünceleri barındırmış olmasına rağmen batılılaşma anlayışında Auguste Comte'cu bir pozitivismden etkilendiği oldukça belirgindir. Bu etkilenmenin en bilindik örneği teşkilatın isminde bile kendini belli etmektedir. Derneğin başkanı Ahmet Rıza derneğe pozitivismin önemli isimlerinden olan Auguste Comte'un vecizesi olan "ordre et progres" "düzen ve ilerleme" isminin verilmesini isteyecek kadar onun fikirlerinin etkisi altındadır. İstanbul'daki üyelerin "düzen" kelimesine karşılık birlik kelimesini önermeleri ile birlikte dernek ismini İttihat ve Terakki olarak belirlemiştir.

Positivizmin cumhuriyetin modernleşme anlayışına etkisini anlamak adına Abdullah Cevdet'in İttihat dergisindeki yazısı ile Anayasanın 174. maddesi karşılaştırılabilir. Bilindiği üzere Abdullah Cevdet pozitivist düşüncenin Türkiye'ye ithalinde rol oynayan bir kişidir. Tıbbiye mektebinin bahçesinde kurulan İttihat ve Terakkinin kurucuları arasında da bulunan Cevdet 1912

yılında çıkardığı içtihat dergisinde “Pek Uyanık Bir Uyku” başlığı ile yayınladığı iki makalede fesin kaldırılarak yeni bir başlık kabul edileceği, tekke ve zaviyelerin kapatılarak gelirlerinin bütçeye ekleneceği, sarık cübbe giymenin sadece şahadetnameli din adamlarına mahsus olacağı, halkın şer’i şerife aykırı inançlarının düzeltileceği, dilciler ve ediplerden kurulu bir heyet tarafından sağlam ve arılaştırılmış bir Türkçe sözlüğü ve gramerinin yapılacağı gibi bir dizi politikalardan bahsetmektedir. İlginçtir ki bu iki yazıda yer alan ve hayal edilen modernleştirmeye yönelik tüm politikalar “inkılap kanunları” olarak 10 yıl sonra uygulamaya konulacaktır. Bu anlayış devletin resmi görüşünün de ana çerçevesini teşkil edecektir.1982 anayasasınının 174. maddesine bakılması bu durumu uzunca izah etme zahmetinden bizleri kurtarır. Görüleceği üzere Anayasanın 174. maddesi İnkılap kanunlarının anayasaya aykırı oldukları şeklinde anlaşılamayacaklarını ve böyle yorumlanamayacaklarını açıkça belirterek, bu batılılaşma anlayışını garanti altına almıştır (Erdoğan,2011: 309).

Pozitivist düşünce kısa bir süre önce batı ile savaşıyan yeni devletin kurucularına tekrar batıyı örnek almada bir meşruluk alanı da sağlar. Bu meşrulaştırmada Comte’un meşhur üç hal yasası önemli bir yer tutar. Comte tüm toplumların teolojik ve metafizik aşamaları geçerek aklın egemen olduğu pozitif evreye ulaşacağını düşünmektedir. Aklın egemen olduğu pozitif aşamanın nitelikleri pozitif bilim ve endüstridir. Bu noktada pozitif evreye ulaşmış olduğundan Batının örnek olarak alınmasında bir beis görülmemekle modernleşme yahut batılılaşma politikaları meşrulaştırılmış olmaktadır. Comte’un bu yaklaşımının tüm toplumlar için düşünüldüğünün altını çizmek gerekir. Zira o dönemin pozitivist anlayışına göre fen bilimleri ile sosyal bilimler arasında bilimsel bilgi bakımından bir fark yoktur. Yani aynı fen bilimlerinde olduğu gibi bir yerde gözlem ve deneye dayalı olarak elde edilmiş bir bilgi tüm dünyada geçerlidir. Yerçekimin tüm dünyada olması gibi yahut suyun sıfır derecede donmasının tüm dünyada geçerli olması gibi.

Yeni devletin kurucu kadrolarının o dönemde bile ciddi eleştirilere tabi tutulan sosyal bilimlerle fen bilimlerinin aynılığı tezlerine dayanan kaba bir pozitivismi benimsemiş olmaları sadece kısa bir süre önce savaştıkları Batıyı örnek almalarını meşrulaştırmamıştır. Bu tarz bir yaklaşım toplumsal mühendislikçi politikalara da meşruluk zemini sağlamıştır. Fen bilimleri alanında keşfedilen formüllerle nasıl doğaya müdahale ediliyorsa, sosyal bilimlerde keşfedilen yasalarla da toplumlara müdahale edilebileceği düşüncesi meşrulaştırılmış olmaktadır. Konuyu örnek üzerinden açacak olursak, yerçekimi yasasını Newton’un bulması bir basamaktır. Artık yerçekimine karşı koyarak insanlığı özgürleştirecek cihazlar, makinalar icat edilebilecektir. Sosyal bilimler alanında da eğer toplumlar üç aşamadan geçeceklerse son aşamaya gelmeyi beklemenin anlamı yoktur. Aklın egemen olduğu kendini bilim ve endüstri ile gösteren pozitif aşamaya ve onun neticesinde ortaya çıkmış kültüre, mühendislikçi politikalarla ulaşabilmek mümkün gözükmiştir.

Devletin kurucu kadrolarının yeni devleti inşa etmeye başladıklarında gördükleri, toplumun bu pozitivist şemada teolojik aşamada olduğudur. Yine aynı kadroların, her halükarda tüm toplumlar pozitif evreye ulaşacaktır, bunu beklemenin de bir manası yoktur düsturuyla hareket ederek maddi ve manevi alanların tümünde topyekûn bir modernleşme/batılılaşma

politikasına koydukları görülmektedir. Topyekûn bir modernleşme anlayışının belirlenmesi sadece erken cumhuriyet dönemine rast gelse de modernleşmeye yönelik benimsenen politikaların günümüz anayasasında bile korunmuş olması pozitivist çağdaşlaşma ruhu ve anlayışının anayasada korunmuş olması bu anlayışın devamı ve yaşatılması çabası olarak okunmasını mümkün kılmaktadır.

Toparlayacak olursak Osmanlı döneminden itibaren askeri yenilgilerle başlayan yenileşme programı Cumhuriyet dönemine kadar devam etmiş, bir tür kendiliğinden sürece tekabül eden Osmanlı modernleşmesi, Cumhuriyet dönemi ile birlikte pozitivist düşüncenin etkisiyle radikal bir modernleşme projesi haline gelmiş, toplumu kıyafetinden, davranışına, inancına yönelik tepeden aşağı bir değiştirme projesine dönmüştür. Bu proje ve ruhu, anayasalar ile koruma altına alınarak devletin resmi ideolojisinin ana unsurlarından biri haline getirilmiş, sürekli canlı tutulmaya çalışılmıştır. Erken cumhuriyet döneminde uygulamaya konulan pozitivismden mülhem bu batılılaşma çabası devleti yöneten kadrolar tarafından uygulamaya konulmuş ise de alternatif yol arayışları Türk düşüncesinin içerisinde hep var olagelmıştır.

Pozitivist Modernleşme Karşısında Alternatif Yol Arayışları:

Pozitivizme dayalı bir modernleşme anlayışına karşı Cumhuriyet öncesi dönemden itibaren alternatif bir batılılaşma programı sunan çevreler olmuştur. Ziyadesiyle Bergsoncu bir yaklaşımla kurtuluş savaşını da anlamaya ve buradan hareketle bir tür kendiliğinden değişimci politikalar önerenler olmakla birlikte Cumhuriyet döneminde, Mümtaz Turhan, Osman Turan, Ali Fuat Başgil, Erol Güngör² gibi isimler bu alternatif batılılaşma anlayışını dillendirmişlerdir.

Bu isimlerin ortak yönlerine bakıldığında resmi politika haline getirilen pozitivist modernleşme anlayışının gün yüzüne çıkarmaya çalıştıkları görülür. Peyami Safa'nın kaleminden çıkan şu satırlar batıda pozitivist paradigmanın değiştiği ve resmi anlayışın bu paradigmaya batıcılık adına saplanıp kaldığını gören bir zihin ürünüdür:

Euclid'ci olmayan geometri Newton'cu olmayan fizik ve dalga mekaniğinin önümüze koyduğu meseleleri halletmek için kullandığımız klasik metodların yetersizliği bizi hep klasik akıl ve mantık anlayışımızın dışına değilse bile, üstüne çıkmaya davet eden yeni düşüncelere sevk ediyor. Akıl ve ilmin iflasından bahsetmek doğru olmasa bile, akla ait disiplinin yenileşmesi lüzumunu kabul etmek icap eder. Burada iflas eden bir mahiyet olmasa bile artık aşılması lazım gelen ve devrini tamamlamış bir düşünce tarzı mevzuudur (Safa, 2003 [1975]: 259).

Mümtaz Turhan'a baktığımızda Safa'daki kadar açık bir pozitivism eleştirisi göremeyebiliriz. Fakat kaleme aldığı "Kültür Değişmeleri" kitabıyla Turhan, eserinde öncelikle kültür değişmeleri üzerine yapılan çalışmalar hakkında bilgi verir. Bir tür kendiliğinden değişim taraftarıdır.

² Bu düşünürlerin görüşlerini aktarırken "Türk Muhafazakarlığı: Çok Partili Siyasal Hayattan 12 Eylül'e" başlıklı çalışmamdan faydalanılmıştır.

Türk muhafazakârlarının, bilginin kaynağı olarak sadece insan aklını almadıkları oldukça belirgindir. Güngör “İslamın Bugünkü Meseleleri” isimli çalışmasının “Zihin ve Hayatın Düzeni” başlıklı bölümünde pozitivistlerin bilgi edinme yollarını eleştirir. Bir akademisyen olarak “bilimsel bilgi” elde edinme konusundaki tarihsel gelişimleri özetler. Kendisinin “anti-entellektüalist” dediği, (Bergson, Schopenhauer, Nietzsche vd.) filozof ve düşünürlerin görüşlerine yer vererek, onların ortak yönünün akla mutlak kıymet verilmesine karşı çıkmaları olduğunu gösterir. Ardından onların, akli geriye atmak gibi bir amaçları olmadığını, aklın tek başına yetersizliğini göstermek istediklerini belirtir. Bu özetlemeden sonra Güngör, kendi fikrini doğrulamının rahatlığıyla, gerçekliğin sadece akılla kavranamayacak kadar karmaşık olduğunu belirtir (Güngör, 2005 [1981]: 67-69).

Ele aldığımız düşünürler resmi modernleşme anlayışının eleştirisini pozitivism eleştirisi üzerine kurmakla yetinmezler, pozitivist paradigmadan türemiş modernleştirici siyaset pratiklerini de eleştirirler. Bu eleştirilerinin başında erken Cumhuriyet döneminde İslam’la iç içe geçmiş tarihini atlayarak, Türklerin köklerini ve kültürünü İslam öncesi dönemde arayan tarih tezi eleştirileri gelir. Eleştiri odaklarındaki bir diğer konu Türkçe’nin sadeleştirilmesi çalışmalarıdır. Bu hususu ilgili düşünürler seküler kültür yaratma çalışmaları olarak görmüş, dildeki Farsça ve Arapça kelimelerin atılarak, yerine komisyonlar tarafından önerilen kelimelere ve bunları zorla kullandırma faaliyetlerine karşı çıkmışlardır. Modernleştirici siyaset pratiğine karşı çıktıkları bir diğer nokta laiklik anlayışıdır. Laiklik adı altında vatandaşın inançlarına ve inançları doğrultusunda şekillenen yaşamlarına, kılık kıyafet ile ilgili zorunlu yaptırımlara karşı çıktıkları görülmektedir. Burada onları eleştiriye iten temel etmenin ilgili düşünülerin bir tür kendiliğinden değişime taraftar olmaları ile ilgilidir. Daha anlaşılır hale getirebilmek için diyebiliriz ki alternatif yol arayışına sahip düşünürler iki farklı medeniyetin karşı karşıya gelmesinde ihtiyaç olunanların alınması taraftarıdır. Aslında buradan hareketle bir tür sentezci anlayışa kapı açmaktadırlar.

Zıtlıkları Barıştıran Ütopya Simerenya Yahut Doğu Batı Sentezi

Doğu ile batının üstün yanlarını alarak bir sentez yapmak Safa’nın düşüncesinin ana eksenini oluşturur. Yalnız isimli romanında zıtlıkların barıştığı, bir başka ifadeyle madde ve mananın bir arada yer alabildiği yer “Simeranya”dır.³ Ele aldığımız diğer düşünürlerde de Safa’daki gibi ön

³ “Yalnız” isimli romanında, Samim sorunlarını çözdüğü, zıtlıkların barıştığı yer olarak “Simerenya Ülkesini” tarif eder ve yalnız kaldığında Simerenya kitabını yazar. Romanın bir yerinde Simerenya kitabının fikir köklerini kaydetmek için kabaca bir tarihsel süreçten bahseder. Bu süreç Türk muhafazakâr düşüncesinin başta Safa’yı anlamak adına önemlidir: Geçen asrın sonuna kadar, dört beş yüz yıl süren tabiatçı düşüncenin, bazı ruhçulardan ve din felsefecilerinden gelen mukavemetlere rağmen nasıl muzaffer olduğunu ve teknik mucizelerini verdiğini görüyoruz. Fakat insan düşüncesi bu sefer de öteki ayağı üzerindedir ve kendi kendisini yalnız tabiat yapısı içinde anlamaktan öteye geçemediği için, mânevi kudretinin tam şuurundan da, gelişmesi imkanlarından da mahrum kalmıştır. Bunun felsefedeki neticesi kaba bir pozitivism, psikolojideki neticesi vatmanların dikkatini ve hâfızasını yarım yamalak ölçmekten ileri gitmeyen bir faydacılık, sosyolojideki neticesi cemiyetlerin mahiyetini anlamaktan ziyade pratik ihtiyaçlarını araştıran monografi ve istatistiklerin ortaya döktüğü bir sürü yalan yanlış rakam, politikadaki neticesi, Ortaçağın din harpleri yerine ekonomik ihtilâflardan doğan para harplerini getirmesi,

plana çıkmasa da bu sentez arayışı vardır. Aslında resmi modernleşme anlayışı karşısında dile getirilen sentez çabasını, Ziya Gökalp'in (1970: 30) hars ve medeniyet ayrımı yaklaşımı çerçevesinde düşünmek gerekir. Çünkü Gökalp'in bu ayrımı, batılılaşma için Batı'nın bilimsel, teknolojik ve sanayi uygarlığını iktibas etme anlamı taşımakla birlikte, Avrupa'nın hayat tarzını ve ahlaki değerlerini almayı gerekli görmez (Parla, 2001: 58).

Her ne kadar Gökalp ayrımına sadık kalsalar da bu ayrımın zorluklarının farkında oldukları görülür. Örneğin Güngör, kültürle medeniyet arasında ya da başka bir ifade ile hayatın maddi nizamı ile manevi nizamı arasında kesin bir ayrım yapmayacağımızı, bir ülkenin başka bir ülkenin sadece teknolojisini alsa bile bunu istediği şekilde gerçekleştiremeyeceğini, teknolojik değişimlerin manevi kültür üzerinde de değişiklik yaratacağını söyler (Güngör, 2003 [1980]: 17). Fakat Güngör, bu eleştirisine rağmen meselenin zor olduğunun farkındadır. Tarifin, güçlükler ihtiva etmesine rağmen medeniyeti, milletlerin birbirlerine benzer tarafları, kültürü ise birbirlerinden ayıran tarafları olarak benimser (Güngör, 1980 [1975]: 77). Yine aynı ayrımı farklı bir tanımlama ile de olsa Başgil'de (1960a: 140) görmek mümkündür. Başgil'in kavramsallaştırmasında kültür ve medeniyet "cevher" ve "curuf"a tekabül eder. Batının cevheri, "ilim, sanat, yüksek ahlak şuuru, karakter terbiyesi, manevi temizlikten ibaret esası"dır ve bunu bir "idealist muhafazakârın" ve bir "milliyetçinin" sevmemesine, benimsememesine imkân yoktur. Bu ayrım, Mümtaz Turhan⁴ ve Osman Turan⁵ örneğinde açıkça görüleceği gibi, sadece sosyolojik bir kavram meselesi değildir. En temelde, millet hayatına verilmesi istenilen yön ile ilgilidir.

Alternatif modernleşme anlayışında önerilen sentez fikri onların düşüncesinde medeniyetlerin bir madde ve mana dengesine sahip olması gerektiği fikri üzerine inşa edilmiştir. Turan'ın (2005 [1964]: 38) ifadesine göre, fert gibi cemiyet ve medeniyetler de, maddî-manevî kuvvetlerin dengesi ve iki ihtiyacın aynı derecede karşılanması sayesinde, sağlıklı bir yapıya sahip olarak ilerleyebilirler. Turan, bu iki kuvvetten biri ağır bastığı zaman dengenin bozulacağını bildirir. Batının manen çöküşü üzerinde durarak sağlam bir medeniyetin ancak madde ve mana

ahlaktaki neticesi de "Bugün varız, yarın yokuz"dan ibaret bir fanilik endişesi içinde mahzunlaşan insanı, konfor, lüks, çılgınca macera, eğlence ve cinsî azgınlıklar peşinde gününü gün etmekten başka ideallerden tedirgin eden bir yaşama telakkisine sürüklemesidir. İnsanın hayvanlığını medenileştirdiği kadar, medeniyetini de hayvanlaştıran bu çağ da, beş asır tek ayağı üstünde topalladıktan sonra, yirminci asrın yalnız spiritüalist filozoflarında değil, tâbiat âlemlerinde de tabiatı aşan metafizik prensiplere ve Allah'a doğru bir yöneliş görüyoruz. En büyük zekâlarda, artık iki ayağını da yere basan yeni bir dünya hasreti doğduğu seziliyor (Safa, 1996 [1951]: 155).

⁴ Mümtaz Turhan da kültür ve medeniyet kavramı için bkz: Yılmaz Özakpınar, *Batılılaşma Meselesi ve Mümtaz Turhan*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 1997: 196-219. Ayrıca M. Turhan üzerine yapılmış şu çalışmalara bakılabilir: Yılmaz Özakpınar, "Türkiye'de Bir Mümtaz Turhan Yaşadı", *Doğu Batı*, Sayı 12, 2000: 207-223; Mustafa Erdoğan, "Mümtaz Turhan ve Türkiye'nin Modernleşmesi", *Liberal Toplum Liberal Siyaset*, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1993: 301-322.

⁵ Osman Turan'ın kültür ve medeniyet anlayışı üzerine yapılmış bir çalışma için bkz: Yılmaz Özakpınar, "Osman Turan'ın Kültür ve Medeniyet anlayışı ve İslâm Medeniyetini İhya Davası", Yay. Haz. B.Yediyıldız, F.Unan, Y.Hacoloğlu, *Prof. Dr. Osman Turan'ın Eserlerinde Tarih ve Tarihçi İlişkileri*, Ankara, Türk Yurdu Yayınları No 47, 1998.

dengesi üzerine kurulması ele alınan düşünürler tarafından farklı şekillerde işlenmektedir. Başgil'den (1979 [1954]: 267) yapacağımız alıntı bu noktaya işaret eder:

Bu sebebi on altıncı asırda, yani muasır medeniyetin menşelerinde, atılan yanlış bir adımda aramalıdır. Bu yanlış adım, tekrar edelim ki, keyfiyeti kemiyete, ruhu maddeye feda etmektir. Modern medeniyet, maddî ve ruhî iki cephesi olan hayat realitesini yalnız bir cephesinden görüp aldı; yalnız maddeye ehemmiyet verdi ve bu suretle maddeci pozitivism'e saplandı. Aşıkâr ki, insan yalnız madde ve cisim değil, hem de ruh ve şuurdur. İşte modern medeniyet bu hakikati ihmal etti ve insanı bırakıp, yalnız maddeyi öğrenmeye çalıştı.

Batının kendini yenilediği materyalist ve pozitivist bir anlayıştan eksikliğini hissettiği manevi alana yönelişini vurgulamaları ve aynı zamanda da Doğunun akıldan uzaklaşan manevi yönüne işaret etmeleri, sentez düşüncesi içerisinde anlamlıdır. Safa, Türk İnkılâbına Bakışlar'da bunu açıkça şöyle dile getirmektedir:

Türk düşüncesinin tekâmülünde Avrupa'nın ilmi görüşünü böyle bir dogmatizme kadar vurdurmak için, bir yandan riyazileşirken ve endüstrileşirken, bir yandan da bize bir tarih ve iklim nimeti olan şarklıya has kuvvetli sezîş hassamızı iptidâî mistik halinden mes'ud yeni terkiplere doğru hareket ettirmeliyiz (Safa, 1997 [1938]: 188).

Bu şekilde, baskın bir modernleşme anlayışına da aslında bir alternatif sunulmuş olunmaktadır. Safa'nın sözleri ile "Batının ilim ve teknik metotlarıyla silahlanmak isteyen Doğu ve Doğu'nun iç dünyasından mânevî aşılardan almak isteyen Batı arasında kendiliğinden bir kaynaşma imkanı"dır (Safa, 1953: 8).

Safa'nın uzunca üzerinde durduğu⁶ bu sentez fikri, diğer muhafazakâr düşünürler tarafından da paylaşılır. Başgil, bu sentez için, Safa gibi uzun bir kurguda bulunmaz. Başgil (1979 [1954]: 269) için sorunların çözümü basittir: "Çare, maddeci pozitivism'in yıkıcı tesiri ile birbirine düşman olan iki kuvveti, mazi ile istikbali, ilim ile maneviyatı barıştırıp uzlaştırmaktır."

Osman Turan da sentez üzerinde, Safa kadar olmasa da ısrarla durur. Sıklıkla eserlerinde, bir madde-mana dengesinden bahseder. Bu konuyu sıklıkla dile getirmesinin nedeni açıktır. Avrupa teknik konularda ilerlemesine karşın, manevi alanda bu ilerlemeyi gösterememiştir. Medeniyetler, bir denge üzerine kurulduğuna göre, yaşamak için sentez yapmak gerekecektir. Ya da Turan'ın ifadesiyle, kudret sahibi olmak için "mana"sı sağlam İslam medeniyetine, modern ilim ve tekniği aşılacak gerekecektir (Turan, 2005 [1964]: 41).

Düşünürler, sentez fikrini dile getirirken kültürün manevi unsurlarını dışarda bırakarak maddi unsurlarını alma çabalarındaki çelişkidenden ve zorluktan haberdardırlar. Peki bu fikri neden ısrarla savunmaktadırlar? Bu sorunun cevabını en yalın olarak Osman Turan'ın fikirlerinde görmek mümkündür. Bu, Osmanlı'nın yüklendiği misyonu yeniden yüklenmek ve bölgenin lider devleti olma isteğinin bu sentezle sağlanabileceği fikridir.

⁶ Safa'nın "Türk İnkılâbına Bakışlar" isimli kitabı, vefatından önce bir dosya ile yayıncısına teslim ettiği derleme makalelerin oluşturduğu taşıdığı ismin tezini taşıyan kitabı "Doğu Batı Sentezi" ve uzun yıllar çıkardığı Türk Düşüncesinde anlatmak istediği çerçeveyi hep doğu batı sentezi kurgusudur.

İslâm dünyası bugün perişan bir durumda bulunmakta ve mesalâ Japonya gibi bir kudret ve hayatiyete sahip bir Müslüman millet henüz göze çarpmamaktadır. Lâkin İslâm medeniyetine, hâlâ yaşayan mirası üzerinde modern ilim ve tekniği aşılama kabiliyeti gösterilirse, bu sayede yeni bir hüviyetle daha kolay canlandırılabilir. Zira geniş coğrafya, yarım milyarı aşan ve pek çok milletleri içine alan İslâm dünyası bu imkânlara sahiptir. Osmanlı imparatorluğunun yıkılışına, İslâm dünyasının rehberi olan Türkler, Avrupalı olmak hevesiyle, milli kültür, din, mefkûre ve ahlâklarını sarsan tersine bir yolda hayli zorlanmış olmalarına rağmen, halk kitleleri ve bir kısım aydınlar arasında henüz tarihî şuûr, nizâm ve hayatiyetlerini muhafaza etmekle bu yeni İslâm medeniyetinin doğuşunda liderlik yapabilirler (Turan, 2005 [1964]: 41).

Bu düşünce aslında ele aldığımız diğer fikir adamlarına yabancı değildir. Lider olma, imparatorluk medeniyetini yeniden ihya fikirleri, içlerinde en fazla Safa'ya uzakmış gibi gözükür. Fakat Safa'nın da bu düşünceye uzak olmadığı belirtilmelidir. Safa'nın bu fikirleri "Batı Örneği" isimli yazısında şu satırlarında açıkça görülebilir:

Zannediyorum ki Batı tekniğini alırken ruhumuzu da biraz ona doğru yaklaştıracamız ve bağımlık verici, iradesiz ve teslimiyetçi hislerimizden ayrılacağız. Fakat bunu yaparken, bizi büyük rüyalar ve kahramanlıklarla dolu, yüksek planlara ve Allah'a bağlı tarihimizin ruhuna ve geleneklerine sadık kalacağız (Safa, 1999 [1955]: 239).

"İslam medeniyetinin ihyası"⁷ olarak tanımlayabileceğimiz ve en berrak olarak Osman Turan tarafından ifade edilmiş bu fikrin devamını, Güngör'de de görmek mümkündür. Güngör, "İslamın Bugünkü Meseleleri" eserinde, madde ve mana dengesinden hareket eder. Toplumsal hayatta dinin yerinin doldurulamayacağını, dinden boşalan yerin ancak yine yeni bir dinle doldurabileceğini belirtir (Güngör, 2005 [1981]: 49). Uzun uzun eserinde pozitivizmin egemen paradigmasının batıda nasıl sarsıldığını anlatır. Güngör (2005[1981]: 71-72), Batının buhran içerisinde olmasının nedenini, "bütüncü hakikat anlayışını" kaybetmiş olmalarına bağlar. Hakikatin, teorik bilgi ve sezgi yoluyla elde edilebileceğini düşünmektedir. Batıdaki anlayışın aksine İslamın gerçekliği, her iki bilgi yoluyla kavradığını belirtir. Bu tespitinden sonra, Batı'nın içerisinde bulunduğu buhranı, sosyal ve iktisadi organizasyonun insanı ezmesine yol açan değerler sisteminin her yeri kaplaması ve teknolojinin, manevi değerleri geriletmesi olarak tanımlar. Manevi sahadaki bu gerilemenin, silah yarışı, milletlerarası ve sınıflar arası düşmanlık, sefalet, zulüm ve işkence olarak tüm dünyaya yansıdığı fikrini savunur. Hıristiyanlığın, bu gidişe engel olacak kudreti gösteremediğini belirten Güngör, İslam'ı "liberal kapitalist bir politikanın, dizginsiz at koşturmasına müsaade etmeyeceği açıktır" diyerek ön plana çıkarır (Güngör, 2005 [1981]: 74-75). Hakikat noktasında epistemolojik üstünlüğünü ispat ettiği İslamı, teknoloji karşısında elbette ki ona hayır demeyecektir diye belirten Güngör; "İslam'ın makineleşmeye karşı getireceği çâre teknolojiyi reddetmek değil, onu daha yüksek bir değer sisteminin emrine vermek" diyerek

⁷ Bu tanımlamamız Turan'ın fikirlerinin yönelişi ile yakından ilgili olduğunu hemen belirtmeliyiz. Türklerin İslam'a inanmalarından önce ve sonra dünyaya nizam verme ruhu ve amacı içerisinde olduğu inancını işlediği eseri "Türk Cihan Hâkimiyeti Tarihi" isimli eseri orijinalinde iki cilt olarak çıkmıştır ve 2. cildin son bölümünün adı "Osmanlı Azametinin Duraklaması"dır. Eserin planlanan fakat tamamlanamayan 3. cildinin, "Dünya Buhranı Karşısında Türk-İslam Medeniyetinin İhyası" ismini taşıması da (Turan, 2005b [1969]: 506) bu yönelişe aslında güzel bir delildir.

düşünce dünyasında bir formül inşa etmiş olur. Bu formül Safa'da doğu-batı sentezi iken Başgil'de madde mana sentezidir.

Doğu Batı Sentezine Karşı Ütopya

Erol Güngör, Peyami Safa, Ali Fuat Başgil, Osman Turan Mümtaz Turhan gibi isimlerde gördüğümüz doğu-batı sentezi düşüncesi pozitivist paradigmanın karşısında makul alternatif bir batılılaşma yolu olarak görülmektedir. Yukarıda doğu batı sentezi düşüncesi Ziya Gökalp'in hars ve medeniyet ayırımına dayanır. Bu ayırım bir başka ifade ile kültürün maddi unsurları ve manevi unsurları olarak da ayrıştırılmasıdır ve bu kavramları ayrıştırmak oldukça güçtür. Türk düşüncesinde doğu batı sentezini önerenler bu çelişkinin elbette ki farkındadırlar. Kültürün maddi unsurların alınmasının beraberinde kültürün manevi unsurlarını da taşıyıcı olacaktır. Bu çelişkiyi batının tekniğini İslamın hizmetine vermek gibi iyimser bir perspektifle de çözmüş gözüktükleri belirtilebilir. Bu şekilde davranmalarının nedeni kültürün durağan olmadığı gerçeğinden hareket etmeleri ve kuvvetli bir devlet nasıl kurulur, sorusuna hızlı ütöpik olmayan bir cevap bulmak istemeleridir. Buna karşın düşünce geleneğimiz içerisinde doğu batı sentezinin çelişkilerini görerek sentezden uzak kalmayı tercih eden yaklaşımı göz ardı edemeyiz.

Nurettin Topçu doğu batı sentezi anlayışı karşısında bir diğer kutup olarak ele alınmalı ve değerlendirilmelidir. Topçu (1970: 28), "*evimize kabul ettiğimiz misafirin ayaklarını ve bedenini içeri alıp, başını dışarıda bırakmayı düşünmek gülünç bir şeydir. Garbın kafası, garplı denilen şey, onun edebiyatı, musikisi, ahlakı ve aile hayatıdır ve bunları garbın tekniğinden ayırmak kabil değildir*" diyerek doğu batı sentezine açıkça karşı olmuştur. Topçu'nun bu itirazına karşılık çözümü, pozitivist zihniyetin, ahlak dışı tüketimin makine esareti olarak gördüğü büyük şehirlere ve endüstrileşmeye karşı muhalefet etmek olmuştur (Öğün, 1992: 122).

Aynı sorunun İsmet Özel tarafından da dile getirildiği belirtilmelidir. Güngör'de batının tekniğini almanın nedeni tekniği daha yüksek bir değer sisteminin, İslamın emrine vermek olarak belirtilmiştir. Bu aslında tekniğin ihtiva edecek bir arka planı reddetmektense kabul etmenin bir formülü olarak karşımıza çıkmaktadır. İsmet Özel (1984: 53) İslami değerlerin çağın bilim ve teknik kafasıyla birleşip beraber yaşayacağını ummanın bir avuntudan ibaret olduğunu belirterek sentez anlayışının tamamen karşısında durmuştur.

Aynı eserde İslam devletini nasıl ayakta tutabiliriz sorusunu soran özel, İslam devletinin söz konusu edilebilmesi için Müslümanların birçok konuda iyi imtihanlar vermesi gerektiğini söyler. Bu imtihanlarda başarılı olmanın teknolojik üstünlük gerektirmeyeceğini dile getiren Özel, bu şekilde bir İslami toplumun kendi tarzına uygun maddi güç üretebileceğini ve bunun batınıkilere benzemeyeceğini (Özel, 1984: 54) belirtir. Bu şekilde batının silahlarının tesirsiz kalacağını belirtir.

Bu tartışmalardan açıkça Özel'in sentez taraftarı düşünörlere karşı fikir geliştirdiği rahatlıkla anlaşılır. Batı kültürünün maddi ve manevi olarak ayrışmasının sakıncasını bilen fakat

buna rağmen bir güzergâh önerisinde bulunan düşünce taraftarlarının kafasında açıkça kaybedilmiş bir güçlü devletin yeniden ihyası, kendi medeniyetimizin lider devleti olma vasfımızı kazanmaktır. Bu formül Özel’de başka işletilerek “Üç mesele: Teknik Medeniyet Yabancılaşma” isimli eserinde şöyle soru haline getirilmektedir: *Güçlü bir topluma ulaştıktan sonra Müslüman bir topluma mı ulaşılabilecektir yoksa Müslüman bir topluma ulaşım onu güçlendirmeye mi çalışmalıyız?* Eserin genelinden ikinci şıkkı tercih ettiği anlaşılmaktadır. Bir diğer ifadeyle Özel’e göre Müslüman bir topluma ulaştıktan sonra onu güçlendirmeye çalışmak en doğru olanıdır. Zira bu noktaya ulaşmasında teknik konusunu ele alışı gelmektedir. O haklı bir şekilde Batılılaşma konusunda tekniği almanın yaratabileceği sorunlardan bahseder. Tekniği yaratan müesseselerin İslam medeniyetine uygun olmayan bir anlayışa sahip olmaları onu bu düşünceye itmiştir. Önce Müslüman bir toplum inşa ederek batılılaşma sorununa çözüm getiren Özel önerilerinin ütopyik olabileceğinin de farkındadır. Zira eserin önsözünde kendi kavramsallaştırması ile bir Müslümanın üç aşamasından bahseder. Bu aşamalar tecrid, tefrid ve tevhid aşamalarıdır.

Özel’e göre tecrid döneminde Müslüman İslam’ın emir ve nehiyelerinin bütün zamanlar ve bütün yerlerde geçerli olduğunu bilmektedir. Tecrid safhasında Kuran’ı ön plana alınması nedeniyle küfrün kolayca teşhis edilebileceğini belirten düşünür bu dönemde yazılan eserlerin çözüm önerilerinin çekingen olduğunu yahut kolayca ütopyacı çözümlere kolayca bağlanabileceğini belirtir. Kendi tecrid döneminde yazdığı bu eserdeki çözüm önerilerinde çekingen olduğunu ve düşünürün bizzat kendisi tarafında da ütopyik olarak nitelendirilebileceği ihtimalinin olduğu gözden kaçmamalıdır.

Sonuç yerine:

Aslında buraya kadar, “nasıl bir devlet ve topluma sahip olmalıyız” sorusuna yanıt olan üç farklı yol ele alındı ve incelendi. Pozitivist paradigmadan mülhem erken cumhuriyet dönemi modernleşme projesi radikal bir niteliğe sahip olmasına karşın hayata geçirilmiş ve devlet kanadında bu anlayış meşru ve sorgulanmaz kabul edilmiştir. Bu toptancı ve tepeden inmece mühendislikçi politikalara karşı doğu batı sentezini savunan yaklaşım, batının tekniğini almanın yol açabileceği sorunları görmesi ve fark etmesine rağmen iki farklı kültürün doğu ile batının bir kaynaşmasını önermişlerdir. Burada hatırlatılması gereken formül, batının tekniğinin alınması doğunun maneviyatına bunun eklenmesi şeklindedir. Tekniğin alınmasındaki temel teşvik edici unsur, bölgesinde liderlik yapabilecek güçlü bir devlete ulaşmaktır. Bir başka ifadeyle Türk İslam medeniyetinin yeniden ihyasıdır.

Üçüncü yolun batının tekniğini almak sorunlara yol açacağından batı karşıtı modernleşme karşıtı bir hareket önerisi vardır. Batının tekniğinin yerine Topçu’da gördüğümüz gibi bir tür anti endüstricilik ve köycülük biraz daha ütopyikleşerek İsmet Özel’de Müslümanların güçlendirilmesiyle kendi medeniyetimizin artacak manevi gücünün ardından maddi gücünü üretmesini beklemeye dönüşmektedir.

Pozitivizmin Türk milleti için bir tür deli gömleğine dönüştüğü zamanları yaşadık. Epistemolojik olarak da yanlışlanan bu projenin arkasından gitmek zaten batıyı bile anlamayıp bir tür gericilik yapmaya bizleri götürecektir. Bu nedenlerle bu konuyu tartışma dışı bırakmak gerekiyor. Diğer taraftan doğu batı sentezi formülü karşısında batının tekniğini eleştiren ve almamaya odaklanan çözüm önerileri arasında hangisini tercih edeceğimiz, bu gün tutacağımız istikamet bakımından yanıtlanması gereken en önemli bir soru olarak karşımızda duruyor.

Kültürün değişiminin kaçınılmazlığı gerçeğinden hareketle bir tür realist çözüm önerisi olan doğu batı sentezi karşısında bu formülün çelişkisini sindiremeyerek karşı duran yaklaşımı birbirinden ayrı iki formül gibi ele almamız gerektiğini düşünüyorum. Elde kalan bu iki makul yol haritasını zihnimizde kompartımanlara ayırmadan düşünmek gerekiyor. Değişimin kaçınılmazlığını tartışmıyoruz. Bu şartlarda değişmeden kalmayı önermek ne kadar zorsa ve ütöpik kaçıyorsa da batının tesiri karşısında kendi değerlerimizi kaybedişimiz de bu süreç içerisinde cereyan ediyor. Bu durumda kendi değerlerimizle değişmeye özen gösterirken bizi kendimiz olmaktan uzaklaştıran tüm yenilikleri sorgulamamız gerekiyor. Doğu batı sentezi yaklaşımının ihtiyatlılığına, kendimiz olarak kalmayı öneren yaklaşımla güç veren bir istikamet arayışını bulmamız gerekiyor.

Kaynakça

- AKINCI, Mehmet, Türk Muhafazakarlığı Çok Partili Siyasal Hayattan 12 Eylül'e, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2012.
- BAŞGİL Ali Fuat, İlimin Işığında Günün Meseleleri, Ali Hatipoğlu (Der.), İsmail Dayı, İstanbul: Yağmur Yayınları, 1960.
- BAŞGİL, Ali Fuat, Din ve Laiklik, İstanbul: Yağmur Yayınları, 1979 (İlk Yayın Tarihi 1954)
- ERDOĞAN Mustafa, Anayasa Hukuku, Ankara, Orion yayınları, 2011.
- GÖKALP, Ziya, Türkçülüğün Esasları, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1970
- GÜNGÖR, Erol, Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2003, (İlk Yayın Tarihi 1980).
- GÜNGÖR, Erol, İslâmın Bugünkü Meseleleri, İstanbul: Ötüken Yayınları 2005, (İlk Yayın Tarihi 1981).
- GÜNGÖR, Erol, Türk Kültürü ve Milliyetçilik, İstanbul: Ötüken Yayınları, 1980, (İlk Yayın Tarihi 1975).
- ÖZEL İsmet, Üç Mesele: Teknik, Medeniyet Yabancılaşma, Dergah yayınları, 1984.
- PARLA, Taha, Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.
- SAFA, Peyami, "Türk Düşüncesi ve Batı Medeniyeti", Türk Düşüncesi, Sayı 1, 1953: 49.
- SAFA, Peyami, Yalnızız, İstanbul: Ötüken, 1996, (İlk Yayın Tarihi 1951).
- SAFA, Peyami, Türk İnkılabına Bakışlar, İstanbul: Ötüken Yayınları, 1997, (İlk Yayın Tarihi 1938)
- SAFA, Peyami, "Batı Örneği", Objektif 8 20.Asır Avrupa ve Biz, İstanbul: Ötüken Yayınları, 1999: 237-240, (İlk Yayın Tarihi 1955).
- SAFA, Peyami, Nasyonalizm, Sosyalizm, Mistizm, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2003, (İlk Yayın Tarihi 1975).
- TOPÇU, Nurettin, Kültür ve Medeniyet, İstanbul: Hareket Yayınları, 1970.
- TURAN, Osman, Türkiye'de Manevi Buhran Din ve Laiklik, İstanbul: Ötüken Yayınevi, 2005, (İlk Yayın Tarihi 1964).
- TURAN, Osman, Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi, Türk Dünya Nizâmının Millî, İslamî ve İnsanı Esasları, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2005b, (İlk Yayın Tarihi 1969).
- TURHAN, Mümtaz, Kültür Değişmeleri: Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1969, (İlk Yayın Tarihi 1951).